

# "המלחמה לאש" - רומאן לבני-הנעורים בתרגום נתן אלטרמן

מאת זיוה שמיר

טיבי או האקסוטי, בנוסח ספרי העלילה, שרווחו בספרויות-אירופה במאה הי"ט ובראשית המאה העשרים, ושרבים מהם נתרגמו לעברית ויצאו לאור בהוצאת "שטיבל" ובהוצאת "מצפה" בשנות השלושים. רומאנים אלה חינוכו דור שלם, הדור הראשון ששפת-אימו היתה העברית, ועיצבו את עולמו הרוחני, טרם כבשו הקולנוע והטלוויזיה את הבכורה מן הספר.

ברומאן של ז"ה רוני יש נסיון מעניין לחדור לחיי האדם הפרה-הסטורי, תוך עירוב של דרכי-סיפר: דרך-הסיפר הדיור-חי, המעין-אינפורמטיבי, ודרך-הסיפר התיאורי. הדיווח מערב יסודות תיעודיים ודמיוניים-בדיוניים. נוסח-כתיבה זה מגמתו ללמד את בני-הנעורים, וגם את הקוראים הבוגרים, אנתרופולוגיה, אתנר-לוגיה והסטוריה בדרכי-נועם. תחת עיון באנציקלופדיות ונבירה בחומר תיעודי "יבש", יכול הקורא להתוודע אל אור-חות-חיו של האדם הקדמון, תוך כדי קריאתו של סיפור-עלילה מעניין ושובה-לב.

ואכן, האירועים הרבים עוצרי-הנשימה ותיאורי-הטבע העשירים, הכלולים בס-

"המלחמה לאש" — רומאן מחיי הציידים בעידן הפרה-הסטורי — הוא ספר מרתק לבני-הנעורים, ואף למבוגרים שחרי ספרי-הרפתקאות, הכתוב בנוסח-כתיבה דיאקטי ומדעי-למחצה. ספר זה, בתרגומו המצויין של נתן אלטרמן, ראה אור בעבר פעמיים: פעם יצא הרומאן לאור בהוצאת שטיבל (ת"א, תרצ"ג — 1933) ופעם, על-פי הזמנתו של י' זמורה, בהוצאת מחברות-לספרות (1963), בגיר-סה מתוקנת ומשופרת. לא מכבר ראה הספר אור בשלישית, ביוזמת הוועד הציבורי להוצאת כל כתבי אלטרמן, בגירסתו המתוקנת משנת 1963. עתה כלול הרומאן של רוני בסידרה בת שלושה-עשר ספרים, שהחלה לראות אור לא מכבר, סידרה שעתידה לכלול את מיטב התרגומים האלטרמני.

"המלחמה לאש" הוא מאותם ספרים, שנכתבו מתוך תפישת-עולם רומאנטית, החותרת לנבכי העבר הרחוק, הפרימי-

1. ז"ה רוני (הבכור): "המלחמה לאש", תרגום מצרפתית: נתן אלטרמן, הוצאת הקיבוץ המאוחד, הוועד הציבורי להוצאת כל-כתבי אלטרמן, תשל"ז, 218 עמ'.

פר, הופכים את הקורא למעין צופה בסרט דוקומנטארי מרתק וצבעוני על חייה השבט וקשיי-הציד, שהיו מנת-חלקו של האדם השעיר והמגושם, אביו הפרה-הסטורי של ה"הומו סאפיאנס". כאן, ראוי אולי להעיר הערה מסייגת ולהבהיר במאמר מוסגר, שעל אף מגמתו הדידאקטית-התיעודית, לוקה הרומאן פה ושם באנאכרוניזמים ובאי-דיוקים עובדתיים: בני השבט, דרך משל, משתמשים בקדרות מות צילצלים וכלי-מתכת אחרים, אך טרם נודע להם סוד בריאת-האש מחיכוך אבן צור במינראל של ברזל וגופרית. דומה שהמחבר הקפיד על העיצוב האמנותי יותר משדיק בעובדות. ההיבט הספרותי גבר כאן, איפוא, על המגמה התיעודית; ועל-כן, "המלחמה לאש", יותר משהוא עזר-לימוד תיעודי על האדם הפרה-היסטורי, הריחו רומאן הרפתקאות מרתק, ובתרגומו של נתן אלטרמן הריחו גם אחד מתרגומי-המופת לבני-הנעורים. זהו הרומאן הראשון, שכתב הבכור מבין האחים רוני, אחר שדרכיהם נפרדו ב-1909. עד שנה זו כתבו האחים הבלגיים-הצרפתיים, מתוך שיתוף-פעולה, כתיבה נאטוראליסטית בנוסח אמיל זולא. אלא שהתגליות המדעיות של ראשית המאה, בתחומי הארכיאולוגיה והאנתרופולוגיה, הלהיבו את הבכור מבין האחים, ובשנת 1911 כ"תב, בכוחות עצמו, את "המלחמה לאש", שהיה לספרו הנודע ביותר.

### בן-הברדלס בעקבות האש

הרומאן בנוי כדרך ה"roman fleuve" במובן נה מעגלי ורצוף, ללא פסיחות: הוא פרח תח באסונו של שבט האולמרים — מות

האש — ובאהבתו של נאו בן-הברדלס לגמלה בת-המנהיג; הוא מסיים בלכי-דתי-האש, בשיבתו של נאו ממסע-פגעים מייגע, ובהכרזת נישואיהם של נאו וגמלה. בין הפתיחה והסיום משתרעים מרחבים של נוף פרה-היסטורי מרהיב, עשיר בפלורה ובפאונה בראשיתיים (עד כי ראו המהדירים צורך להוסיף גלוסאר של מונחים) ובעלילות-גבורה מיתיות-רומאניות.

כדרך המסע המיתית-רומאנית המייגע ורבת-התפוכות אחר איזו חמדה-גנוזה (גיאת-זהב, גביע, גחלת-אש וכדומה), גם כאן יוצא נאו הגיבור למעמקי יערות-העד, בין מצוקי נוף-קדומים, כדי לחפש את האש שמתה, בכוח שאיפתו העזה ליצות בידה של בת ראש שבט האולמרים. האב והבת רוחשים כבוד לנאו, אך גם מייחלים למותו וששים להעמידו בנסיון הכבד.

נאו בן-הברדלס, כדרכן של חיות, המורעות מכוח האינסטינקטים והתאוות ולא מכוח החשיבה וההיגיון, יצא למסעו כדי להגשים את תשוקתו לגמלה, "ניסכת" השבט, ולזכות בה, כשם שזוכים בחפץ יקר. החיפוש אחר האש הופך כאן סינרנימי לחתירה למימוש האהבה. האש והאהבה, שהופכים כאן למושגים נרדפים, גם זהים לחיפוש אחר הזהות, לחתירה לעבר ההגשמה העצמית. תוך שהוא מתגבר על פגעים ומכשולים — פגעייטבע ופגעיי-אדם — מעצב נאו בן-הברדלס את אישיותו ומגבש את זהותו העצמית: בראשית העלילה הוא יצור אנימאליסטי, אדם זמני-חייה, שאינסטינקטים ראשוניים שולטים בו ורגשותיו עזים, כמעט וולקאניים. סופה של העלילה מציג גיבור

ראלים, הצמחים, הרמשים, העופות וכו' יות הטרף, העולים מבין דפי הספר כפטי-ריות אחר הגשם, כאילו נכפלו "קסמי-יער" של טשרניחובסקי בעשרות אספק-לריות מאירות. רק לעיתים רחוקות קצי-רה ידו ממצוא שווה-ערך הולם, ואז מש-תריך לו משפט מסורבל כמו: "התנשאו גוילים ארטיים בעלי חזות של מאסטור דונט" (הוצ' שטיבל, עמ' 17) לעומת "צוק תועה התנשא וצלמו כצלם חית בראשית", בנוסח המתוקן.

התרגום הישן מליצי ומתיפיף יותר, ולעיתים שוגה במשחקים אליטראטיביים, שאינם במקור. גם שימוש-הזמנים בתר-גום הישן מעיד על אי-עקביות ואי-בטחון, מעשה-שוליה: יש בו עירוב מוחלט ובל-תי-מוצדק של מערכת-הזמנים המקראית עם שימוש-הזמנים של העברית המודר-נית. ביחוד בולט הדבר בדיאלוגים, שאמר-רים לתקות — כניכול — את לשון הדי-בור. למשל, כאשר פאום מבטיח את ידה של בתו לאיש שיביא את האש, אומר הוא בתרגום הישן: "שפה אחת לפאום ודב-רים אחדים. אם אתה הוא שתביא את האש ולקחת את גמלה בלא מוהר. והיית אז בן לפאום... (והיא)... אילה תשא על כתפה ותלך בלא מנוח..." (הוצ' שטיבל, עמ' 9). לעומת זאת, בנוסח המתוכן והמי-תוקן, לא זאת בלבד שאין שימוש מעיך-ביאליקאי בו"ו ההיפוך, אלא שהדיבור נהיה לדיבור פסבדו-פרימיטיבי, לעיתים עילג במתכוון: "פאום רק לשון אחת בפיו. אם תביא את האש תהיה לך גמלה לאשה, ולא תצטרך לתת בעדה מוהר ומתן. אתה תהיה בן לפאום... היא יכולה לשאת אילה על כתפה, ללכת בלי יגיעה". הנוסח הראשון לוקה אף פה ושם

אנושי יותר ומרוכך יותר, שרגשות החמ-לה והחיבה מפעמים בו. כדי להדגיש את התמורה המתחוללת בנאו. נקט רוני בתחבולות המקובלות של ה־bestiaire, משל-החיות: הפך את היוצ-רות והעניק לחיות תכונות אנוש ולאדם תכונות-חייה. נאו מכונה כאן "בן-הבר-דלס", אגואו — "בן-התאו", מו — "בן היחמור", וכן הלאה, במתכונת השם Beowulf ודומיו מן המיתוס האנגלי-הט-אוטוני. לעומת בני-האדם האנימאליס-טיים, מאכלסות את הרומאן בהמוניהן חיות-בראשית אימתניות, כמו אלה שנת-גלו באבוויל בסנט-אשל ובאוריניאק שב-צרפת, ורוני מעניק להן מחשבות-אנוש. גם את האש האניש רוני, והאנשה זו מעצימה את חיקוי תפישתו של האדם הקדמון — הפרימיטיבי, המאמין בלי-דתה של האש, בחייה ובמותה. האש לפי תפישה זו "זקוקה לטרף. היא אוכלת ענפי-עצים ועשבים יבשים ושומן. היא צומחת וגדלה. כל אש נולדת מאש אחרת. כל אש עלולה לגווע ולמות. אין גבול לשיעור גודלה של אש, אך כנגד זה אפשר לחלקה ולבתר אותה בלי קץ, וכל חלק שלה עשוי לחיות. היא הולכת ופוחתת כשמונעים מזון מפיה... אין לה כנפיים והיא מעופפת בעננים; אין לה לוע והיא נושפת ורועמת ושואגת; אין לה ידיים וציפורניים והיא לופתת מרחבים". (עמ' 51—52).

### התרגום החדש

אלתרמן הצעיר תיגרם את הספר לעברית בטרם ישבו וועדות-הלשון על מדוכת-המונחים, ומפליא הדבר כיצד השכיל למצוא שווי-ערך עבריים למאות המיני-

בשגיאות-לשון, שמקורן בשימושי-לשון בלתי-זהירים, כמו השימוש בצירוף הת" מוה "בעל-חיי", תחת "בעל-חיים" או "חיה", וכמו השימוש החוזר ונשנה במונח האניגמאטי "עצי-בוטנים", תחת "שיקמים". ראוי כאן לציין, שגם שירי המוקדמים של אלתרמן, אלה שנדפסו בעיתונות, קודם כינוס קובץ שירי הרא- שון — "כוכבים בחוץ" — לקו בשגיאות- לשון לא מעטות, אלא שהמחבר למד לנפותן עד מהרה. הגירסה המתוקנת של "המלחמה לאש", מעשה ידיו של מחבר בוגר ובוטח בכוחו ובכשרונו, מנופה ונ- קיה מטעויות ומפליטות-קולמוס.

### "המלחמה לאש" ושירי אלתרמן

אחת הסוגיות המעניינות ביותר סביב מעשה-התרגום של "המלחמה לאש" היא סוגיית זיקתו של הספר לשירי המוקד- מים של אלתרמן. שלושים השנים שחלפו בין כתיבת שתי הגירסאות של התרגום, כמוהן כמשך חיי יצירתו של אלתרמן כמעט. אלתרמן החל את צעדיו הרא- שונים בעיתונות הארצי-ישראלית ברא- שית שנות השלושים, ופירסם ב"הארץ", "דבר", "גזית" ועוד שירים רבים, שהמ- שורר לא כינסם בספר. ההתחקות אחר התיקונים והשינויים, שנתן המחבר בגיר- סה המאוחרת, עשויה אף להצביע לעי- תים על תמורות, שחלו במחשבת-השירה של אלתרמן.

בשירו הראשון של אלתרמן — "בשטף עיר" — מתואר האדם הקדמון, בעל החשיבה האיטית-הגולמית, שהוא אבי- סבו של הנין הערירי, הוא האדם המו- דרני-האורבאני. תיאור האבולוציה ותי-

אורו של האדם הקדמון, שבגולגלתו טוב- בות אט-אט אבני-הריחיים, נטולים כאי- לו מתוך "המלחמה לאש" של רוני. גם בשיר המוקדם הגנוז "ליל קרנבל" משת- מע, שעל ראש האדם המודרני, שהוא "בן זקונים... לתבל אשר הזקינה" מאיים גזר-דין מוות, וכי הכרך האירופי עומד על סף הכיליון, על סף השיבה לתוהו ובוהו, להוויה פרימיטיבית-היולית.

בשירו "בעת שופר" פונה הדובר אל האם, כאל מטונימיה של המסורת: "אר- תך, היחידה אשא כשאת גחלת / מן ימות הזאב האבודים", כמי שמביא את האש ונושא את גחלת-המסורת למן העידן הקדמוני ועד לימינו אלה, רוויי השפק והכפירה. גניבת האש והשבתה אל חיק השבט עוברות ביצירת אלתרמן מן המי- שור העלילתי — ה"ריאליסטי" אל המי- שור המיתולוגי-הארכיטיפי.

בדרכו במעבה היער, פוקדים את נאו פגעי טבע רבים: הוא נתקל בחיות-טרף, בנחשולי-מים, בענקים אוכלי-אדם ובגמ- דים אדמוניים. רבת-אימה היא מלחמתו בשבט חסרי-הכתפיים ובשבט כחוליה- שיער. בשירו המוקדם "תליית חלומות" מתואר שעה הכחול של האהובה (ומ- עניין להשוות לשירים "סתיו עתיק" ו"מי ערומי האש" מתוך "כוכבים בחוץ"), בדר- מה לפראים בעלי השיער הכחול מן הרומאן של רוני. מתברר, אפוא, שהשיער הכחול איננו רק אביזר תיאטראלי, כאילו מציף נחשול של אור כחול את הבימה. השיער הכחול אינו רק אביזר סוריאליס- טי, כאילו נגזר מנוף חלומות והזיות. יש לו בסיס במציאות ה"ריאליסטית" של הרומאן "המלחמה לאש", שעלילתו מעו- רגת בנוף-קדומים צבעוני.

משוקעים בין מראות-התשתית של העור לם האלתרמני. המהדורה המחודשת של הרומאן יש בה, אפוא, ברכה כפולה ונכונה כופלת: היא עשויה להעלות מן הנשיה ספר-מופת, שהיה אהוב על הקוראים הצעירים בשנות השלושים, ובתוכם סופר רי "דור בארץ". היא אף עשויה לקרב את הספר הנשכח לקוראי אלתרמן ול- חוקרי שירתו.

שלא כמו מתרגמים פזיזים וחסרי-אחריות, המתירים לעצמם לאחרונה לערוך קיצורים מבישים בספרי-מופת נודעים, כדי לקרבם כביכול לבני-הנעורים וכדי שלא "להלאות" את הקורא העברי הצעיר בקריאת "נספח-ירקע ולוואי", תרגומו של נתן אלתרמן הוא סמל ומופת לתרגום אחראי ומדוקדק, שאינו פוסח על תג שבמקור ושוקל כל צירוף וצירוף במאזניים דקים ומדוייקים.

בשירי "כוכבים בחוץ" יכול כל קורא למצוא בנקל את עשרות המוטיבים, הקשורים בפרימיטיבי ובפרה-היסטורי, העוברים לרוב תהליך של הפנמה ונדחקים אל המישור הפיגוראטיבי: הפרא השעיר, יערות-העד, חיות-הטרף, ביברי-האש, הפילים, להבה-הסכין, האש הקדמונית — אלמנטים אלה ועוד רבים, הסמוכים להם בטיבם וברוחם, מאכלסים בצפיפות את מרבית שירי "כוכבים בחוץ". האדם המודרני, איש הכבלים והנימוסים, אוצר בתוכו — אליבא דאלתרמן — אינסטינקטים חייתיים-פרימיטיביים. אין הוא, למעשה, אלא אדם-קדמון במסווה.

הרומאן של ז"ה רוני פרט להיותו רומאן-הרפתקאות רב-עניין, חשוב גם בעצם זיקתו לשירת אלתרמן. הוא קובע יותר ממקום צדדי וטפל בביוגרפיה הרחוקה של המשורר: מראותיו של הספר